

**GREGORIO ARRUEREN *PERU ABARKAREN ITZULPEN*A.
MOGELEN *PERU ABARCA NOIZ IDATZI ZEN*?**

Eibar, 2002-XI-27

Xabier Kaltzakorta

Juan Antonio Mogelek *Peru Abarca* idatzi zuenetik hona, iragan dira berehun urte behintzat. Ez dakigu zehazki noiz idatzi zuen erran delako obra hori, dakiguna da 1802ko otsailaren bukaera aldera idatzia edo burutua zuela bere lanik famatuena. Diogunaren froga nagusia da Vargas Ponceri idatzi zion gutun bat. Hona hemen, Vargas Ponceri 1802 otsailaren 26eko gutuneko parte argigarria:

«Pero hablemos claros: en medio de la pasión con que se censura al vascongado, no hay en general gente mas desidiosa en cultivar y perfeccionar su idioma, y así es que somos nosotros sus mayores antagonistas, exceptuados algunos pocos sugetos. Nuestra sociedad vascongada ha dormido en este ramo, y así no ha tenido el vascuence una academia ni buenos escritores que le hayan dado cultura particular. Habita como desconocido en los bosques y casas solitarias, y es mas que cierto que nuestros rústicos montesinos le saben y hablan maravillosamente y sin las alteraciones que se notan en la gente que debía ser su depósito. Y se puede decir aquí: Rusticus ab normis, sapiens crassaque Minerva.

Con el objeto de vindicar al idioma de las acusaciones de pobreza, he trabajado una obra de Diálogos vascongados entre un rústico casero y un cirujano callejero. Tendrá la obra como unas doscientas ó mas páginas en 4o, y en tantas conferencias y de asuntos diferentes, jamás profiere el rústico voz alguna que no sea usual entre los de su clase y se deje de ser pura, sin mezcla de extraña, y corrije al inculdo cirujano en sus bárbaras locuciones. Instruye á este en bellos refranes, en saladas locuciones, en idiotismos del vascuence: le hace oír poesias curiosas de los mismos rústicos, fábulas con moralidad. Así se demuestra prácticamente que el vascuence es fecundo en voces y aptísimo para la poesía. Le hace viajar por los bosques para enseñarle los muchos árboles y arbustos con sus nombres vascongados. Le introduce en una ferreria, y halla centenares de voces vascongadas en instrumentos, parajes, etc. De esta manera recorre las oficinas del tejedor, del carpintero, del molinero, etc.

En suma, habla en un vascuence natural, usual; y los cultos vascongados, ó los que debian ser tales, no le entenderán al buen rústico en multitud de voces. Para evitar este inconveniente he trabajado para el fin de la obra una nomenclatu-

ra de todas las voces contenidas en ella y proferidas por el rústico, con sus correspondientes castellanas. Me ha parecido ser el mejor método para que se cultive nuestro idioma, y si otros prosiguen en ello, no se nos podrá acusar de la pobreza de voces, y sí de nuestra desidia (1)».

Eskutitz hau handik berrogeita hamar bat urtera argitaratu zuen, 1854an, Real Academia de la Historia delakoak, baina artean Mogelen lanak ez zuen argirik ikusi. Mogelen Peru Abarca lanak argitara gabe iraungo du luzaroan. Horrexegatik eskutitz hau argitara zenean, oin-oharrean Jose Frantzisko Azkibelen uste hau agertzen da Mogelek aipatzen duen dialogo horien gainean:

«Probablemente los mismos que en el año de 1816 dio á luz su sobrino sucesor en el curato de Marquina Don Juan José Moguel».

Mogelen lana atalka *Beti bat* egunkari karlistan agertuko da 1880an eta liburu bezala Durangon, 1881an. Liburuaren izenburu osoa hauxe da: *El doctor Peru Abarca, catedrático de la lengua bascongada en la Universidad de Basarte o Diálogo entre un rústico solitario bascongado y un barbero callejero llamado maisu Juan*.

Lan hau laurogei bat urte argitara gabe egon arren, garai hartako euskal-zale batzuk ezagutzen zuten. Zergatik? Juan Antonio Mogelek bere loba bati eman ziolako, Juan Jose Mogeli, eta honek Zarauzko frantziskotarren konbentu edo *Colegio de Misioneros* delakoan utzi zuelako. Juan Antonio Mogelen eskuidatzitik hainbat eskuidatzizko kopia egin eta banatu ziren, batez ere orduko fraile-konbentuetan. Kopiak egiten direnean, ordea, badakigu zer gertatzen den. Edo gaizki ulertuak direla edo ongi irakurri ezina dela edo txukuntze edo hobetze kontuak direla, ez da berdin-berdin kopiatzen, baina kontu hori utz dezagun geroko (2).

ZER DA PERU ABARKA?

Izenburua irakurri ondoren, ondotxo jabetzen gara, izenburu luzea erdaraz duen arren, euskazko obra dela. Izenburuan ez ezik, gainerako sei dialogo edo elkarrizketa buruan ere erdaraz ematen ditu zehaztasunak Mogelek. Lehen elkarrizketan, esaterako, *Dialogo primero entre el inculto bascongado y barbero Maisu Juan y el culto casero Peru. Se da principio al Diálogo en una venta*,

(1) *Cartas y disertaciones de don Juan Antonio Moguel sobre la lengua vascongada* separata del memorial histórico español: colección de documentos, opusculos y antigüedades que publica la Real Academia de la Historia, tomo VII, Madrid Imprenta de José Rodríguez, 1854, 702-705.orr.

(2) Orain arte argitara emandako bibliografia beharrezkoena: Xabier Altzibarren *Bizkaierazko idazle klasikoak. Mogeldarrak, Astarloatarrak, Frai Bartolome: Nortasuna, Idazlanak, Grafiak* 1992urtea. Mogelen *Peru Abarca*ren eskuidatzien gainean badago berariazko lan bat X. Altzibar berarena: «*Peru Abarca*-ren kopiak eta lehen edizioa», ASJU, XXIV-3, 1990.

donde se encontraron casualmente. Ez bakarrik elkarrizketa buruan, elkarrizketa barruan ere zehaztasunen bat eman behar bada, erdaraz ematen da. Lehen elkarrizketan, esaterako, *Viene la moza con la comida. Después de haber colocado la mesa mal o asquerosamente cubierta dice ella.*

La moza: Egon zaree luzaro barriketan milla berba egiten ta gero beinguan ito biarra. Ona emen lapiko galanta eta pitxar bete ardao...Geroago Empieza a comer Maisu Juan y dícele Peru. P. Maixuba, bedeinkatu daigun maija; nire etxian ta baserrikoen artian beti jan aurreti alan egin oi da, baita jan ostian eskerrak emon Jangoikuari, zeñen eskubetati jatorkuzan on guztiak. Gero badakigu zer gertatzen den: moskor bat hasten da kantuan sabaitik: Repite el verso expuesto, y lo escribe el Maixu Juan y dice: Berso asko irakurri ditut neure aldijan erdaldunen liburubetan, baña ez berba gitxitan gauza gejjago esan gura dabenik.

Era honetako zehaztasunak erdaraz idazteak liburuaren irakurlea edo destinatarioa nor den argi erakusten digu: garai hartako euskaldun seme erdaldunduak edo euskararen baliabideak ezer gutxitan zeukatenak. Mogelek Luis Vivesek latinez idatzi zituen bezalako autuak idaztean garai hartako euskaldun eskolatuak zituen buruan. Garai hartako euskaldun eskolatuak euskararen gaitasunaz eskolatu edo leziatu nahi zituen Mogelek. Tesi-liburu bat da, beraz, helburu praktikoko batekin idatzia. Maisu Juan bezalako euskal semeak atzerrian eskolatu ondoren Euskalerriratu eta euskara euskalgaito bihurtua zuten eskolatuentzat idatzia. Horrexegatik hornitu edo troxatu zuen liburua erdarazko hitzaurre batekin (5-41 or.) eta «Diálogo entre dos amigos eclesiásticos, el P. Fr. Pedro de Urluja y D. Juan de Zandija» elkarrizketarekin, idazl klasiko latindarren pasarteekin (Sallustio, Marco Tulio Ciceron...) eta Nomenclatura delakoarekin.

Liburuaren norenganakoaz zein zergatikakoaz luze eta sakon hitz egin dute orain baino lehenago (3). Hitz bitan esatera behartuko bagintuzte, hone-laxe laburbilduko genuke gure esakizuna. Batetik, gure literaturaren nobela edo elaberriaren itxura duen lehen liburuetakoa da. Bestetik, elkarrizketaz osatua badago ere, elaberriaren haria gehiago du antzerki-lanarena baino. Bestetik, XVIII garren mende bukaerako euskal gizartearen espilu zoragarria ere bada. Azkenik, duela bi mendeko Ekialdeko bizkaieuskararen agergarririk ederrinetakoa ere bada era berean.

GREGORIO ARRUE (1811-1890) ITZULTZAILE

Bataioko agirietan Arruabarrena izan arren deitura osoa, haren idazki gutzietan Gregorio Arrue laburturik agertzen da. Hemeretzigarren mendeko hiru edo lau itzultzailerik ugari edo aspergaitzenak aipatu beharko banitu, Jean (Juan) Du-

(3) Laburbildurik agertzen dira iritzirik garrantzitsuenak A. Zelaieta *Peru Abarkaren berri-irakuritzea* (Donostia, Kriselu, 1979) eta Luis Mitxelena «El texto de *Peru Abarca*» ASJU, 1978-1979, XII-XIII, 201-224.orr.

voisin kapitaina, Gregorio Arrue eta Jose Antonio Uriarte aipatuko nituzke. Hiru hauetan ugariena Gregoria Arrue izango dugu, beharbada. Lino Akesolok esan ohi zuen hemeretzigarren mendeko idazlerik ugarienetakoa, baldin ugariena ez bada berau genuela (4). Guzti hauen artean, ordea, Arrue da, inolako dudarik gabe, irakurriena. Arrueren itzulpen-lanak izan dira hemeretzigarren mendean Euskal Herrietan zabalduenak. Itzulpen guztien artean, ordea, Kristobal Schmid (1768-1855) Babierako idazleak eginiko Santa Jenobeba Brabantekoaren bizitza azaltzen duena da arrakastatsuen. Liburu honek XIX. mendean Europa osoan arrakasta handia izan zuen. Garai hartako *best-seller* izan zen. Euskaraz Euskal Herrian ere arrakasta handia izan zuen itzulpen zoragarri batean agertu zelako. Euskaraz 1885ean agertu zen, Tolosan, *Brabante-co Genoveva-ren bicitz arrigarri miragarria. Cristobal Schmid-ec eguiñ eta eusquerara itzulia. D. Gregorio Arrue-c*. Itzulpen honetan oinarritu zen Juan Kurtz Zapirain Genobearen bizitza bertsoetartzeko: «*Brabante-ko Jenobeba bertso berrietan*» (5).

Fausto Arozenak zioen Gregorio Arrueren arrakastaren handia herri-hizkera indartsua erabiltzean oinarritzen zela:

«Supo en su versión prender el alma popular y traerla a mandamiento en una prosa de gran fluidez y abiertamente asequible. El éxito tenía que acompañar, necesariamente, a la empresa, y el resultado fue que no hay quizá texto éuscaro más divulgado que el de esa vida popular de la santa».

Bi dohai handi biltzen dira, beraz, gure ustez Gregorio Arruek euskara erraza, ulergarria erabiltzen du, eta era berean, euskara ona, goi mailakoa. Ez dago irakurri besterik Arruek idatzi edo itzuli zuen edozein liburu honez konturatzeko (6).

EUSKALKITIK EUSKALKIRAKO ARRUEREN ITZULPENA: BIZKAIESKARATIK GIPUTZEUSKARARA

Euskalkitik euskalkirako itzulpen askotxo ditugu euskaraz. Hemeretzigarren mendetik hasita ia gaur eguneraino gure artean hizkuntza barruko itzulpen askotxo egin dira. Gaztelaniaz «traducción interdialectal» dioguna, euskaraz «euskalki-artekoa» edo euskalkitik euskalkirakoa deitzen diogu. Kontuan izan dezagun, esaterako Axularren *Gero* osorik itzuli zuela bizkaieuskarara Añibarrok. Gipuzkoako euskaraz ere badaukagu pusketatxo bat

(4) AKESOLO, Lino «Gregorio Arrue idazlearen Santa Jenobebaz zerbait» in *Santa Genobebaren bizitza* Euskal Editoreen Elkarte 1987, 23.or.

(5) Lan hau 1929an agertu zuen Makazaga erreteriarrek. Badira argitalpen gehiago ere.

(6) Ez ditugu geure lantxo honetan Gregorio Arrueren liburu-kopuru edo bibliografia osoa hona aldatuko. Horren berri nahi duenak aski du Jon Bilbaoren Bibliografia kontsultatu edo Fausto Arocenaren «La versión guipuzcoana del «Peru Abarca», de Moguel» in BSVAP, 1948, IV, 165-194.orr. eta urte bereko eta aldizkari bereko 378-379ko «Don Gregorio de Arrue Addenda»

Euskal Esnalea aldizkarian. Basarri bertsolariak ere, oroit naizenez, «Nere bordatxotik» sailean egin zuen pasarte baten edo besteren itzulpena. Juan A. Mogelek berak P. G. Lavieuxvilleren (...-1734) catixima lapurdiko euskarara Gratian de Harostegui nonbait itzulia, Mendebaldeko euskarara ekarri zuen: *Christinaubaren Eracuspena edo Doctrina Christiania, ceñian aguertu....* Pierre Topet Etchahunen bertsoak ere, esaterako, frantsesera ez ezik Mendebaldeko euskarara ere itzuliak izan dira. Yon Etxaidek Yon Miranderen laguntzarekin Gipuzkoako euskarara itzuli zituen hainbat khantore. Duela urte gutxi ere Xipri Arbelbidek euskara batura itzuli zituen zuberotarraren hainbat khantore. Auspoa liburutegian ere hainbat liburu ikus ditzakegun bi euskalkitan. Liburu horiek antzerki-liburuak dira egilea Pierre Lartzabal da eta gipuzkeratzailea Manuel Lekuona. *Herriko bozak edo Nor Alkate. Lapurdiko ta Gipuzkoako euskaraz (Gipuzkoakoa M. Lekuona apaiz jaunak moldatua, 1962, Auspoa XXI. Hilla esposatu. Lapurdiko eta Gipuzkoako euskaraz (Gipuzkoakoa Manuel Lekuona apaiz jaunak moldatua), 1965, Auspoa Liburutegia XLIV eta abar. Migel edo Mikel Garikoitzen bizitza ere Lapurdiko eta Bizkaiko euskaraz argitaratu zen, 1923an. Lapurdiko euskarakoaren izenburua Miguel Garicoitz aphezaren bicitza laburzki haren cusi Etxeberri aphezac eta Bizkaikoa: Miguel Garicoits edo Garaikoetcea'tar Mikel zorundnaren bizitza bere lengusu Etxeberria'tar Yon yaupariak lapurdieraz eguiña eta J. L. Galdos'tar Erromalda'k bizkaieraz ipiñia. Era honetako itzulpenak askotxo dira eta lan luzea emango liguke ezagutzen ditugun guztiak hemen jartzea. Eman ditzagun bakar-bakarrik guri dagokizkigun Arruerenak. Nafareuskaratik giputzeuskarara itzuli zuen *Jesusen biotzaren debocioa eracusteco. Jesusen Compañiaco aita Sebastian Mendiburuc nafar eusqueran aterazuan liburutic D. Gregorio Arruec Guipuzcoaco itzulia. Tolosa, 1883. Eta bizkaieuskaratik Gipuzkoakora: Baserritar jaquintsuaren echeco escola D. Juan José Moguel Marquinaco apaizac Vizcai-eusqueran atera eta D. Gregorio Arruec Guipuzcoacoan itzulia. Tolosan, 1878. Erdi-euskalkia egiten den Gipuzkoakoa ulerterrazagoa zenez gero gainerako euskaldunentzat, baztereuskalkietatik itzultzen saiatu zen gure Arrue. Baztereuskalkia da, jakina, Bizkaikoa eta Nafarroakoa baztereuskalkizat jo ez arren –jakina Zuberoakoa eta Erronkarikoa dira berez bazterreko euskalkiak–, haintzat jo daiteke Gipuzkoakoaren ikusian.**

Bizkaiko euskaratik *Peru Abarca* osorik itzuli bazuen ere, lau dialogo edo autu argitaratu ziren. *Peru Abarkak* sei baditu ere, lehen lauak bakarrik argitara eman zuen Fausto Arozenak. Denok dakigunez *Peru Abarca* sei dialogo edo autuz osatua dago eta gainerako eranskinez. DRSVAPeko argitarapena zatikakoa da, beraz. Laugarrena, gainera, ez da osorik agertzen. «jarraituko da» agertu arren ez zuen osorik argitaratu F. Arozenak. Esan beharrik ez dago euskarazko bi eranskin edo gehigarriak ere ez zituela agertu. Badago besterik ere, G. Arrueren eskuidatzitik egindako transkripzioa gaur eguneko grafiara ekarria ez badago ere, eta horri, jakina, ondo deritzagu, ez da beti fidela. Badira huts edo erratu batzuk.

MOGELEN PERU ABARCA ITZULPENAZ

Esquidatziaren lehen orrialdean onela irakurtzen dugu: *El Doctor Peru Abarca. Catedrático de la lengua bascongada en la Universidad de Basarte ó Dialogo entre un rustico solitario bascongado y un barbero callejero llamado Maisu Juan / Obra escrita en dialecto vizcaino por el Presbítero D. Juan Antonio de Moguel y traducida al de Guipuzcoa por D. Gregorio Arrúe con algunas variaciones*. Ikusten da beraz, aldaera zenbait sartuko dituela Arruek, baina aldaera horien kontua geroko utziko dugu. Bigarren orrialdean hauxe irakurtzen dugu *Rusticus abnormis sapiens, crassaque Minerba* Horacio-ren esaldia erdaraz itzulirik «El rústico excelente sabio, y la sabia Minerba muy estúpida». Mogelek esaldi hori bere *Peru Abarca*ren hasieran ez ezik, lehenago ikusi dugun Vargas Ponceri zuzendutako eskutitzean ere agertzen zen. Behin esaldi horren ondoren ohar bat agertzen da. Hona hemen agertzen den bezala:

“Advertencia. Existiendo en poder de varias personas copias manuscritas de esta utilísima obra, llenas en general de defectos, se advierte que esta version se ha hecho del original que se conserva en el convento de los R.R.P.P. Franciscanos de Zarauz los que se han prestado generosamente á facilitarnoslo en aras del movimiento bascófilo que felizmente se desarrolla de dia en dia de muy pocos años á esta parte.”

Itzulpena, beraz, testu jatorretik edo jatorrizkotik egina dago. Ez dago dudarik datu hau erabat interesgarria dena. *Peru Abarca*ren itzulpena kopia batetik edo kopiaren koptiatik egina balego asko galduko luke. Jatorrizkotik egina izateak Arruerena askoz balioitsuagoa da.

ZEINTZUK DIRA ARRUEK EGITEN DITUEN ALDAKETAK?

J. A. Mogelen testuan agertzen diren hitz neurtuak gehienetan ez ditu itzultzen. Hitz neurtu horien ordeaz beste batzuk sartzen ditu Arruek. Lehen autuan, esaterako, Samaniegoren ipuin edo alegia bat agertzen da. Alegia hau, jakina, testuan jarri ez arren Iturriagaren liburutik hartua da. Hirugarren autuan, Txominek, Peru Abarkaren semeak, alegia bat esaten du Mogelen bertsioan, etxeko sagu eta konpokoarena, eta Arruerenean, Iturriagaren «Euliac» Samaniegoren bildumatik egokitua. Beharbada aldaketarik harrigarriena seigarren dialogo edo autuan dugu. Seigarren honetan Indalezio Bizkarondo «Bilintx» bertsolariaren zaldi baten bizitza agertzen du, batetik, eta, bestetik, Pernando Amezketaarren bertsoak. Seigarren dialogoaren buruan honela dakar Mogelek: *Diálogo sexto Maisu Juan, Peru, el francés, el guipuzcoano, un cura y el aguacil*. Francés delakoa denok dakigu euskaldun-frantses bat dena, edo orain esaten dugun moduan, Iparraldekoa. Baxenafarroakoa da, denok dakigunez, Baigorrikoa. Gipuzkoarra Arrueren bertsioan Amezketakoa da. Amezketakoa egiten duenez gero Arruek honelako elkarizketa asmatzen du:

Maisu Juanec: Zureac nai aimbat edo gueyago dira, eta milla edo gueyago esquer guci oriec gatic; baña artzai au Amezquetacoa izanic, onec jaquingo ditu itz neurtu edo bersoren batzuec, eta esan nai balizquigu.

Arzayac. Bai Maisu Juan. Asco daquizquit, baña zure gogo asezeco esango dut bat edo beste.

Gure erritar Fernango, bersolari sonatuari Erretore Jaunac, chartela artzera joan citzayon batean bota cion zortzico au:

Esan bear didazu
instante batean,
Poltsicutic chartela
nic atera artean:
Nola sinisten dezun
cuc cere artean,
Daudela iru Persona
Jaungoico batean.

Fernandoc aotic ortzera eranzun cion:

Nola sinisten dedan
arrazoyarequin.
Orain esango diot
sagarcho batequin:
Usai ta saberea
colorearequin.
Orra iru genero
gauza bat batequiñ.

Maisu Juan. ¡Ori gauzaren polita: zoratua naucazute!

Arzayac. oraindic politagoac esango dizquitzut, azpertz ez pacera, eta dira nic aditu ditudan gucien ederrenac. Donostiacio Indalecio Bizcarrondo, icen-goitiz Bilinhec zaldi zar bati ipiñiac. ¡Aditu al dituzu?

Maisu Juan. ¿Naico ez ditut bada? Esan itzazu arren.

Esan beharrik ez dago, Fernando Amezketarraren bertsoen testigantza zaharretako bat ekartzen digula Arruek gaur egun bertsozale guztiek ezagutzen duten pasarte baten gainean.

PASARTE AUKERATUAK: KRESTOMATIA

Laster argitarako osorik argitaratuko dugun Arruerean itzulpenaren erakusgarriarik onena, beharbada, Mogelen eta Arrueren bersioaren aukera bat egi-

tea litzateke. Modu horretara, begien aurrean parez pare izanez gero, hobeto erkatuko luke irakurleak. Hona hemen zenbait pasarte:

Peru: Jangoicuac egun onac emon daijozala.

Maisu Juan. Bai zuri bere adisquidia.

P. ¿Berori baisen Jaun apaindu batec oñac imini ardan-eche onetan? Toqui au guizon baldes, zantar, aciera charrecuentzat obia da, berori langüentzat baño. Ez naz ni Jauna; abarcac oñetan, chapel bat buruban, guerrestuba gorputzian; au da nire apaindurija guztija: baña echagun, icen onaren zalia nasan aldeti, ez oi nas sartu ardanteguijetan nora ecian, premiñaz, ta ecin bestez baño, ez jacolaco echagun beguiratu bati ondo eguiten buruba bat eguitia guizon ospetsu, burrucari, ondatzalle, alper, ta baldanacaz. Ez nau orainguiño iñoc icusi ardauc igarota, gach eguinda, zabuca oñac locaturic, ez miña motelduta, ez beguijac lausotuta, asco leguez euren osasun, ondasun ta arimen caltitan. Bein baño gueijagotan izan nas neure errico Buru, edo Piel, ta darda gañian erabilli daruadaz ardao saltzallac belutu, edo ondo gautu artian dauqueezanian eche barruban nequezaliac, edo ate edeguijaz ardaua salduten badabe debecauta daganu alduban. Ez deust ecec gorroto ta igüin gueijago emoten nequezale edan-sarri, ta ardao zaleguijac baño. ¿Cer esan nei bada berori emen icusita? Aserratuco ezpalichaquio jaquin gura neuque nor dan, ta cec ecarri daben ona.

Maisu Juan: Adisquidia; imini eguizu chapela buruban ta esango

ARRUE (DIALOGO PRIMERO)

Peru: Jaungoicoac egun ónac deguizquiola.

Maisu Juan.—Bai zuri ere, adisquidea.

Peru.¿Berori bezañ Jaun apaindu batec arandangui onetan oñac ipiñi? Toqui au guizon baldrets, zatar, gaizqui acitacoentzat obea da, berori becelacoentzat baño. Ni ez naiz Jauna; abarcac oñetan, chapel bat buruan, guerrico bat soñean; au da nere apaindurija guztia: baña guizon prestu, icen onaren zalean naicen aldetic, ez naiz sartu oi ardandeguietan, ezpada ecin bestez, premiaz eta beste nora joanik eztedanean baño, quizon prestu beguiratu bati ongui ez datorquiolaco guizon arro, burrucari, ondatzalle, alper eta baldanaquin bere burua bat eguitea. Oraindic iñorc icusi ez nau ardoac igarota, gaitz eguinda, zabuca, oñac colocaturic, ez mingaña motelduta, ez beguijac lausotuta, asco bezala; beren osasun, ondasun eta animan caltean. Beñ baño gueyagotan izan naiz nere erriko Buru edo Piel, eta laborria sartu diet ardo saltzalleai, baldin debecatuco dauden orduetan echebarruan necazariac iduqui, edo ardao saltzen badute. Gorroto eta su gueyago ecerc ematen eztit, necazari edansarri, eta ardo zaleeguiac baño.¿Cer esan nezaque, bada, berori emen icusita? Aserratuco ezpalitzayo, jaquin nai nuque nor dan, eta cerc onera ecarri duen.

Maisu Juanec—Adisquidea; ipintzu chapela buruan, eta esango dizut

deutsut nor nasan. Nas bada oraiña-go igaro dozun errico Barberuba, ta deitu nabee gaiso bategana. Pagau deuste visitaco errial cidarra; baña aiñ dollorrac izan dira, cein da ez deusten atera trago bat: alan sartu nas emen cuartillu bat atera, eta cerbait jaatera, bada urrin eguiten jat neure echia baruric, biurtuteco.

Peru. Nic uste neban bene benetaco andiquiren bategaz verba eguiten nebala; agaiti nenguan chapela buruti quenduta lotsa nintzala verba eguiten. Jaquin baneu lenengoti Barberu char bat baño etziniala, ez nintzan Jaunca zugaz egongo, ez da bere buru utsian. ¿Eta Barberu errucari bat, ta inoren gachaz vici dana; gaisoric ezpadabil cer jane z daucana, ain arro ta apaindu? Aimbeste soñoco bichidunez, eta ori astegun buru zuriyan vitez zabiltzala?

Liburuaren sarrera antologikoa jarri dugu parez pare, edo Archuk zioen bezala begiz begi. Badira hainbat gauza polit batean eta bestean. Mogelen pasartean, esaterako, ospetsu hitza agertzen da baina ez gaur eguneko «famatu» edo «sonatu» zentzuan, gaztelaniazko bullanguero edo «zaratatsu» zentzuan. Garai hartako bizkaieuskaran zentzu edo esangura zaharrean. Hona bigarren zati bat:

(MOGUEL) 61pg) M.J. Asco da zuc esatia, Peru; obeto daquizu onetaco barri, ta bazaut aserratuten bagara, escatuco deuscula pagu andiren bat bazcari char onegaiti; ta neurdin ezdeutsagu ura quenduco ardauari, ta ez dot uste beste zarguijetaco ardaua egongo dala purubagua. ¿Cer daantzut? ...Cantee-tan... Gagozan isillic cer dinuan... Peru, artu dozu goguan coplachuba?

Peru. Bai.

M. J. ¿Celan da?

nor naizen. Naiz, bada, areistian igaro dezun errico Barberua, eta deitu naute gasso bategana. Bisitaco erreal cillarra pagatu didate; baña añ dollórrac izan dira, nun churrut bat bederic atera eztidaten: ala cuartillu bat atera, eta mocadu bat jatera sartu naiz emen, bada baraurik itzulceco nere echea urruti egiten zat.

Peruc. Nic uste nuen eguiatz eta beguiatz jaun andiren batequin itzeguiten nuela; argatic negoen chapelarentzi eta itzeguiteco uzcur? Barbero char bat baño etziñala lenengotic jaquin banu, zurequin Jaunca egongo ez nintzan, ez buruutsean ere.¿ Eta Barbero onbear bat, eta iñoren gaitz bici dana, gassorik ezpadago, cer jan eztaucana, orren arro eta apañidu? ¿Orrenbeste soñeco bichidunez eta ori astegun buru zuriyan bidez zabiltzala?

(ARRUE) Maisu Juanec.—Asco da zuc esatea, Peru: oyetaco berri obeto daquizu, eta icusten det, aseurretzen baguera, pagu andiren bat escatuco digula bazcari char onegatic; eta nola nai ere ardoari quenduco eztiogu ura, eta beste zaguietaco ardoa puruago egongo dala uste ez-tet, utzi zagon au bertan beera ¿Cer aditzen det...? Cantatzen...Gauden ixillic cer dion... Peru, ¿artu dezu buruan coplachoa?

Peruc.—Bai

Maisu Juanec.—¿Nola da?

P. Ona.

Aita semiac edanda dagoz
Ama alabac jocuan;
Ostera bere egongo dira
Soñoco zarrac cacuan.

M. J. ¿Nor ete da cantoria?

Peru. Nic ezdaquit; itanduco deusagu nescatillari, ta esango deuscu.

Maisu Juan: Praisca, ¿nor da alan-
gore cantore ederra?

Praisca: Aita seme batzuc jauan
dira sabaira, aita catu andijaz ta se-
mia bere bai cerbaitacuan. Ló egui-
teco asmoz igon dabee, baña emon
deutsa aguriac cantari. Soñulari
eder bat dozu ardaoz basa basa
eguinta bere.

M.J. Peru, esaidazu arren oster-
a versua, ta ateraco ditut papera ta tin-
teruba beti aldian darabildazan le-
guez, escribiduco dot aztu eztaqui-
dan.

Peru. Enzuizu bada ondo. Repite
el verso expuesto y lo escribe el
Maisu Juan y dice

M.J. Verso asco iracurri ditut neu-
re aldijan erdaldunen liburubetan;
baña ez berba guichitan gauza guei-
jago edan gura dabenic. Ai oster-
a cantauco baleu! Ai! asi da...Gago-
zan issillic.Peru artu gogooan... Can-
tau ditu verso bi: ¿cer dino?

P. Ona cer dinuan

Egun baten gaba eguinta
Ninoian neure echera
Larrapastadatar bat eguinta
Jó neban videra.

Peruc.—Ara:

Aita semeac edanda daude
Ama-alabac jocuan;
Berriz ere egongo dira
Soñeco zarrac cacuan.

Maisu Juanec.—¿Nor ote da canta-
ria?

Peruc—Nic eztaquit; galdetuco
diogu nescachari, eta berac esango
digu.

Maisu Juanec.—Praisca, ¿alaco
cantari ederra nor da?

Praiscac.—Aita seme batzuec joan
dira sapaira, aita catu andiarequin,
eta semea ere ainbestecuez. Lo egui-
teco asmoz igo dira, baña aguria
cantari eman zayo. Ardoz bete bete
eguinta ere, bertsolari eder bat dezu.

Maisu Juanec.—Peru, oster-
a esadazu arren bersoa, eta beti nerequin
darabiltzquidan tintontzia eta papera
atera, eta escribituco det, aztu ezta-
quidan.

Peruc.—Ondo adizazu, bada. Repi-
te el verso expuesto, y lo escribe el
Maisu Juan y dice:

Maisu Juanec.—Nere bician berso
asco iracurri ditut erdaldunen libu-
ruetan; baña itz gutxitan geyago
esan nai duenic ez. ¡Ay! asi da...
Gauden ixillic. Peru, arzazu gogo-
an... Bi berso cantatu ditu: ¿Cer
dio?

Peruc.—Ona cer dion:

Egun batean gaua eguinta
Nijoan nere echera,
Larrapastada tzar ba eguinta
Jo nuan beeco bidera.

Jaso nenduben danau mancauta
 Bizcar azurra ausiric,
 Miñaren miñaz catu guztia
 Beinguan niri igaroric.

Jaso ninduten danau mangatuta
 Bizcar ezurra autsiric,
 Miñaren-miñez catu guztia
 Beingoan niri igaroric.

Oraingo pasarte honetan ere badaude hainbat gauza iruzkingarri. Ardan-degiko pasarte famatua ekarri dugu bigarren erakusgarri gisa. Mogelen garaian Bizkaiko euskararen normalak ziren aditz trinkoak «bazaut», «bakust» eta abar ez ziren gainareko euskalkietan erabiltzen. Gure pasarteko Mogelen «bazaut aserratuten bagara», esaterako, Arruek «icusten det, aserretzen baguera» dakar.

DIALOGO TERCERO

(MOGUEL) Entre los mismos
 Maisu Juan y Peru

(Pag 91) P. Eldu gara bada gabiltzan gabiltzan, ó adisquidia, neure echaguntzara ta jaquin eguizu derichola Landeta, landa eder baten dagualaco. Ezta guizon aldi daquigunian, eche onetara ezcondu mutil arrotz, edo beste echetacoric; belau-nic belau-nic guizon echeco semeetati eldu da nigana; agaiti aldatu ezta niganaño neure icen ondocotzat eche onen icena; alan derist *Peru Landeta-co*. Belutu jacu vidian, baña oraindiño etzirian nire emazte, ume ta otseñac oera juango. Eztauqué nire usteric gaur gabeco. Zurturic gueratuco dira nire umiac zu zacusezarian, etorri ez oi dalaco oná zu baisen guizon apainduric: iguesco dabee zoconduetara cuijac leguez.

M.J. Peru, atía jó baño leenago esaidazu arren cer da cuija?

P. Zubec conejuba esaten deutzazuna, ta esaten jacó cuija, cui cuica, edo cucuisca leguez dabiltzalaco emen urten, an sartu, burubac orain aguertu ta guero ezcutetan

(ARRUE) Peruc.—Ibillian ibillian eldu guera, bada, o adisquidea, nere echacuntzara, eta jaquin zazu, Landeta deritzala, landa eder batean dagoelaco. Guc daquigun guizalditan mutilla arrotz edo beste echetacoric eche onetara ezcondu ezta; belau-nic belau-nic echeco guizon semeetatic allegatu da nigana; argatic niganaño aldatu ezta eche onen icen goitia; ala deritzat *Landetaco Peru*. Bidean berandutuco zagu, baña nere emazte, ume eta mirabacac oraindic oyeratuco etziran. Gaur gauco nere usteric eztaucate. Zu icusi zaitzatenean, arrituta gueratuco dira nere umeac, cerren zu bezañ guizon apañic onera etorri ez-tan; Igues eguingo dute zocoetara curcuxen guisa.

Maisu Juanec.—Peru, atea jo baño len esan zadazu arren, ¿cer da curcuxa?

Peruc.—Zuec conejua esaten diotzutena, eta esaten zayo curcuxa, emen irten, an sartu, orañ buruac aguertu eta güero ezcutatzen curcuixa becela dabiltzalaco.

Peru Abarkaran baserrira, Landerara, heltzen diren pasarteak aldatu dugu hirugarrenik. Mendian oso sartu edo mortuan dago Landeta baserrira. Pasarte honetan ere badira mila gauza markagarri. Hasierako *gabiltzan gabiltzan* esapidea, esaterako, *ibillian ibillian* itzuli du. Aditz trinko zaharrak *zacusezenian*, esaterako, *icusi zaitzatenean* ulergarriagoa jarri du.

(DIALOGO CUARTO) (MOGUEL 125 PG.) P. ¿Eztozu entzun inos praile-echeetan jazoten dana? Praile gaztechu edo sartubarriac darue nequeric gogorrena. Ezta oneentzat bigungarririk: sendo sendó, osoz osó daruez aguintu guztijac. Alan biar da, jaquin daguijen cetara juan dirian. Lenengo urtian bigunegui balerabillez, ta euren burubetan icusi бага pisu guztija, guerora esango leuquee guzurtaubac gueratu ziriala, ogui biguna eracutsi ta emonaz birzaiz eguinico balz ta jangacha. Alan bada gatzamalliac bere, izanic sartu barriac, icasten dabee neque andijen ta irabaci laburraren vitez, cer icharaten deutseen, ta gueroco obia-guaren penzudaan egonaz, igaro erraza eguiten jaquee, daruen bihar gogor ta necatsuba.

(ARRUE) Peruc: ¿Eztezu aditu iñoiz pralle-echeetan guertatzen dana? Pralle gaztecho edo sartu berriac daramate nequeric gogorrena. Oyentzat bigungarririk ezta: sendo sendo oso eta bici eguin oi dituzte aguintu guztiac. Ala bear da, certara joan diran jaquin dezaten. Lenengo urtean biguñegui eta pisu gucia beren buruetan icusi gabe balerabiltzquite, guerora esango luquete, engañatuac gueratu cirala, ogui biguñia eracutsi, eta birzayaz eguindaco beltz eta zacarra emanaz. Ala bada, mealleac ere izanic sartu-berriac, neque andi eta irabaci laburren bidez icasten dute cerc ichedetean dien, eta gueroco obearen pocean egonaz, igaro erraza eguiten zaye daramaten beargai gogor eta necatsua.

Mogel begizorrotzaren ohar hau ekarri dugu adibide gisa. Fraile-etxeetan gertatu ohi zen zerbait ohartu eta bere lanean txertatu zuen.

EN LA FERRERIA

(MOGUEL 124 pg) Maisu Juan Jesus, ¿ce gente modu da au? Impreñuba dirudi. ¿Ce suba, ta garrac! ¿Ce erremienta, ta toqui tristiciac! Guizonen ichuracic eztauquee emen dacustazanac. Ezteuscube agur bat bere eguiten. Eztauquee arpeguijan balcitu bagaco gaucacic.

(ARRUE) Maisu Juanec—¿Jesus, cer gente modu da au? Impreñua dirudi, ¿Cer su eta garrac! ¡Cer erreminta eta toqui tristeac! Emen dacusquigunoc guizonen ichuracic eztaucate. Agur bat bera eguiten ez-tigute. Beltztugabeco toquiric arpeguian eztaucate.

Peru.—Maisu Juan; ¿cer uste cenduban emen ediro? ¿Guizon ederto apainduac? Beguiratu eguijezu ondo buruti biatzetara: eztabe aguiiri

Peruc.—Maisu Juan; ¿Cer topatu uste cenduen emen? ¿Guizon ederqui apainduac? Burutic beatzetara ondo beguira zayezu: beltzaren bel-

ez begui, ez betuleric baltzaren baltzaz: ederrac dirá maurubac oneen aldian. Capela igartu ta erdiquin bat buruban, zapi quedartu bat becoqui erdiraño icerdija artu, ta subaren berotasuna arinduteco. Obrera uts, idunian lotuba; ezta cer escatu jaqueric, ez calcerdi, ez abarca, ez ta pracaric bere. Oera etzuteco ta jaguiteco eztautquee nequeric cer artu.

ttez ez beguiric, ez bepururic aguri dute; oyen aldean mairubac ederrac dira. Chahpela igartu eta puscatu bat buruan, icerdia artu, eta suaren berotasuna arintzeco zapi quedartu bat becoqui erdiraño. Obiera uts, gurrian lotua; ezta cer escatu ez amillaric, ez galtzerdi, ez abarca ezta galtzaric ere. Oyera etzateco eta jeiquitzeco nequeric artu bearric ez dute.

Oletako pasarteá, guk dugun euskarazko garai bateko olen deskripziorik indartsuenetakoa da. Horra irakurlearen ahogozagarri bi testuok zutabetan:

MOGEL(DIALOGO SESTO):

Maisu Juan-Jaungoicuac osasuna emon daguizula, baña gaisotuten bada zure echeoric edo vici nasan errijan ezer biar bacendu, ez besteric billatu. Chacur zauncac dira...Olesa da, nor ete dogu?

Peru.-Zuaz nor edo nor, cein dan icustera: une ezin obian dator; bada jarri baño ezdauca geugaz maijan. Nor da?

Txomin.-Izerdi bitsa darijola dator ona gizon bat escopetiaz, ta aita, dino, zu biar zaitubala.

Peru. Datorrela aurrera...Adisquidia, nor zara ta cer biar deustazu?

Aguazil: Ni nas justizijaco aguazila. Artu dot arrastuba ta esan jacu onuntz etorri dala barberu ondo apaindu bat, pantaloeduna ta moda modara jancija. Nun da bera? Era-cutsico jako zelan vizi.

Peru.-Estago neure echian beste guizon gauzaric emenche gagozanac baño; alperric aratuco dituzu zocondo ta bazter guztiac.

GREGORIO ARRUE:

Maisu Juanec.-Jaungoicoác osasuna dizula, baña zure echeoric gassotzen bada, edo bici naicen errian ecer bear bacendu, ez besteric billatu. Chacur zauncac dira... Olesa da, ¿nor ote degu?

Peruc.-Bat edo bat zoazte, ceñ dan icustera; une eciñ obean dator; bada gurequin mayean jartzea baño eztauca ¿Nor da?

Chominec.-Icerdi patsetan dator onera guizon bat escopetarequin, eta, aita, zu bear zaituela dio.

Peruc.-Datorrela aurrera... adisquidea, ¿nor cera eta cer bear didazu?

Juraduac. Ni justiciaco juradua naiz. Artu det arrastoa eta esan zagu, onuntz etorri dala ondo apaindutaco barbero bat, pantaloeduna eta moda modara jantziya. ¿Nor da bera? Era-cutsico zayo nola bici.

Peruc. Nere echean eztago emen gaudenoc beste guizonic, alperric beguiratuco dituzu zoco eta bazter guciac.

Aguazil. Eztaguala? Guzurra badinozu ceuc bere etorri biarco dozu carzelara.

Peru. Egizu naozuna; billatu eizu albadaizu. Orra eche guztija jaube baciña leguez; eztago besteric emenche gacusuzunac baño...

(Registra la casa el alguacil y entre tanto le habla Maisu Juan a Peru al oído lleno de pavor).

Maisu Juan.—¡Ai Peru neuria! Galduba nas. Osatu zan atsua; emon dau querellia; artu ditube informazioe batzuc. Ventako otseñac saldu nau. Igarrico deust neu nazala, ta dongago dana, zu bere eruango zaitube preso erru бага.

Peru.—Zagoz gueldi gueldi zurbildu бага; ez aguertu bildurrik. Zure zorionian aldatu zenduzan soñocuac. Nire emazte ta umiac isillac dira; bestioc ezdaquje ez nor zarian, ez cer igaro dan; echako zure atzian etorri danari burura etorrico zu zarianic; iminiko dogu gura badau gueugaz bazcaitan, ta ez arren icararic eracutsi ta jan eguizu ardura бага. Juango da etorri dan bideti zu бага.

Horra azkenik azken dialogoko bi testu aukeratu.

Juraduac.—¿Eztagoela? Guezurra badiozu, ceuc ere etorri bearco dezu carzelara.

Peruc.—Nai dezuna eguizu; al badezu billa zazu: orra eche guzia bere gabe baciña becela eztago emenche gacusquitzunac besteric.

(Registra la casa el alguacil y entre tanto le habla Masi Juan á Peru al oído lleno de pavor)

Maisu Juanec.—¿Ai Peru nerea! Galdua naiz. Atsoa sendatu zan: queja eman du; artu dituzte informacioac. Bentaco nescameac galdu nau. Iguerrico dit neu naicela, eta gaistoago dana, zu ere eramango zaitue preso iñolaco erru gabe.

Peruc.—Zaude gueldi gueldi zurbildugabe, ez aguertu bildurric. Zure zorionean aldatu cinduen soñecoac. Nere emazte eta uméac isillac dira: besteoc eztaquite ez nor ceran ez cer igaro dan; zure ondoren etorri danari etzayo bururaco zu ceranic: ipiñico degu, nai badu gueroquin bazcaritan, eta ez arren icararic eracutsi, eta jan zazu ardura gabe. Etorri dan bidetic zugabe joango da.